ИСТИНИ И ЗАГАДКИ НА АНТРОПОЛОГИЯТА *

Автор: чл.-кор. проф. д-р Йордан Йорданов

РАЗКРИВАНЕ НА ГРОБОВЕ И НЕКРОПОЛИ

Участие на археолога в археологически разкопки

Проучването на костните останки на човека и на неговите предшественици, получени от археологически разкопки, датирани от най-дълбока древност до късното средновековие, представлява самостоятелен и съществен дял от антропологията – палеонтология.

Палеонтологичните изследвания допринасят за решаване на важни въпроси от биологичен и исторически характер. Те обхващат измененията на морфологичните белези във времето, свързани с физическия изглед и расовия състав на населението от дадена епоха, определен район. Тяхното осъществяване е в пряка зависимост от степента на съхраненост на костния материал, която определя възможностите за неговото реставриране, респ. антропологичното му изследване.

След маркирането на гроба и разкриването (експозицията) на костните останки (единични или цял скелет) и неговото документиране (с най-голяма стойност е фотографирането), на вниманието на археолога и антрополога се поставят следните основни въпроси:

ОЦЕНКА НА ПОГРЕБЕНИЕТО

Дали то е първично или вторично

Като първично погребение се определя това, при което костите на скелета (или на част от него; непълен скелет) в гробната яма са в анатомичен порядък.[1] Отчитат се възможностите за промяна на положението им при условията на престой в пръстта (мацерация), като се приема запазването на приблизително-

* Настоящата публикация представлява част от книгата на видния наш антрополог проф. Йордан Йорданов „Истини и загадки на антропологията“, издадена през 2009 г. от Общобългарска фондация „ТАНГРА ТанНакРа“. Издателите на списание „Горгони“ сърдечно благодарят на автора и на фондацията за възможността да обнародват отново това ценно изследване.

[1] Анатомичен порядък е понятие, което определя взаимоотношенията на костите, обусловено от ставното им или с костните шевове свързване. Той се запазва и не зависи от положението на трупа, крайниците и главата.

то им естествено взаимоотношение. Например костите на ходилата, китките се „разпиляват“ в зависимост от положението на крайниците, но разположението им може да се възстанови (проектира) в анатомичното им място. Или мястото на долночелюстната кост, което е в зависимост от положението на главата.

Оценката на първичността на погребението е сравнително лесна в единичните гробове и значително усложнена и трудна при двойни или масови погребения. Участието на антрополог или анатом в тези случаи е наложително.

Като вторично погребение се определя това, при което костите на скелета (или на част от него) в гробната яма не са в анатомичен порядък. Те могат да бъдат разбъркани, разхвърляни, събрани накуп. При погребани по християнски обред, когато гробната яма се използва повторно (или многократно), костите от първичното погребение най-често се събират в единия ѝ край. Двойното погребение представлява своевременно погребване на двама индивида.

ПОЛОЖЕНИЕ НА КОСТИТЕ В ГРОБНАТА ЯМА

Видове трупополагане

След разкриването на костите, тяхното положение и взаимоотношение (череп, туловище, крайници) се определя от ритуалите в съответната епоха, територията, племето и от идейната система (демонологична, атеистична, религиозна). Положението на костите в гробната яма, респ. на тялото на мъртвеца, може да бъде най-разнообразно и изброяването на вариантите на позите никога няма да бъде пълно. Най-общо могат да се обособят две големи групи: погребения в изпънато положение и погребения в свито положение. Тези определения трябва да се приемат донякъде условно, тъй като „изпънато“ или „свито“ се отнася само за долните крайници. Тяхното положение спрямо туловището (а не на горните крайници) е основният белег за отнасянето на трупополагането към първата или втората група.

Погребенията в „изпънато“ положение се характеризират с позицията на долните крайници, успоредна по надлъжната ос на тялото. Погребаният може да е „по гръб“ (**фиг. 1**), „по корем“ („по очи“) (**фиг. 2**), „на дясна страна“ (**фиг. 3**), „на лява страна“, при което двата долни крайника могат да бъдат изпънати край тялото, кръстосани (най-често отпред – на гърдите, на корема или отзад), вдигнати нагоре; или левият, или десният горен крайник да имат поотделно различна позиция в най-различни варианти. Промяната на позицията на горните крайници спрямо туловището се обуславя от възможните движения предимно в лакътната и раменната става. Главата обикновено следва надлъжната ос на тялото.

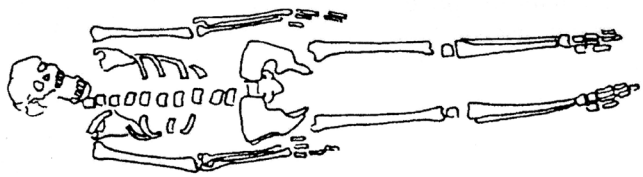

Фиг. 1. Трупополагане в изпънато положение по гръб. Горните крайници са успоредни на тялото. Средновековен некропол, с. Николово, Русенско (IX-X в.) (по Д. Станчев, 1995).

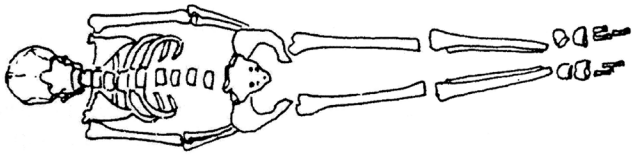

Фиг. 2. Трупополагане в изпънато положение по корем („по очи“). Горните крайници са успоредни на тялото, ръцете са събрани на корема. Средновековен некропол, с. Николово, Русенско (IX-X в.) (по Д.Станчев, 1995).

Фиг. 3. Трупополагане в изпънато положение на дясна страна. Горните крайници са леко свити в лакътната става. Средновековен некропол, с. Николово, Русенско (IX-X в.) (по Д. Станчев, 1995).

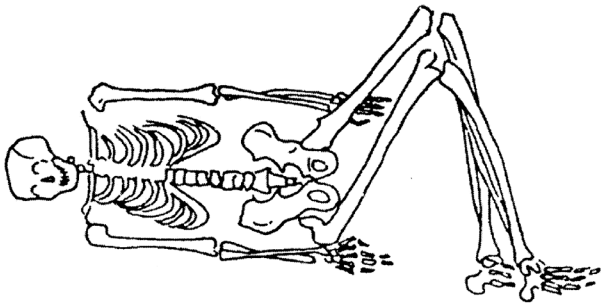

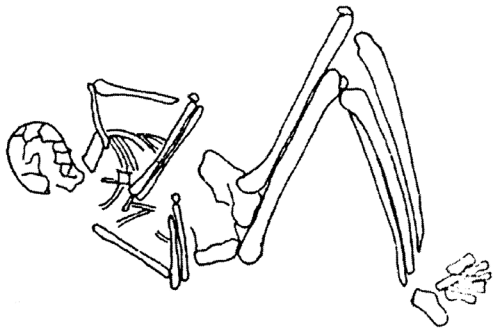

Фиг. 4. Трупополагане в свито положение по гръб. Долните крайници са силно свити в тазобедрените и коленните стави, положени наляво. Горните крайници са успоредни на тялото. Могилен некропол от бронзовата епоха, с. Търнава, могила III, гроб № 2 (по Б. Николов, 1982).

Фиг. 5. Трупополагане в свито положение на лявата страна. Долните крайници са свити в тазобедрените и коленните стави. Горните крайници са скръстени върху гърдите. Могилен некропол от бронзовата епоха, с. Търнава, могила III, гроб № 1 (по Б. Николов, 1982).

Погребението в „свито“ положение има задължително отклонение в позицията на долните крайници спрямо надлъжната ос на тялото, с различна степен на сгъване в тазобедрените и коленните стави. Най-често срещаното положение на скелета, при погребение в „свито“ положение е: силно (максимално) приближаване на бедрото към корема и гръдния кош и сгъване в тазобедрената става, съчетано със силно (максимално) приближаване на подбедрицата (сгъване в колянната става) към задната повърхност на бедрото. С различна степен на сгъване на долните крайници, поотделно или заедно, в тазобедрената и колянната става, трупът може да бъде положен по гръб (**фиг. 4**), по корем, но най-често е встрани – наляво или надясно (**фиг. 5**), т. нар „хокер“.

Горните крайници могат да бъдат изпънати покрай тялото, но по-често те са свити в лакътната става (понякога се ангажират и раменните стави), двете ръце заедно или поотделно; китките се разполагат в областта на корема, на гръдния кош, на главата (под, до и върху нея). Положението на главата най-често съответства на надлъжната ос на туловището. Към тази група се отнасят и погребения тип „седнал“, когато тазовите към бедрените и бедрените към подбедрените кости са под ъгъл 90 градуса, а надлъжната ос на туловището е перпендикулярна на хоризонталната равнина.

ВИД НА ПОГРЕБЕНИЕТО

Единично, двойно, масово

В практиката най-често срещани са единичните гробове. В тях костите заемат положение в зависимост от начина на трупополагане. При единичните погребения костите са само от един индивид, докато при двойните те принадлежат на два индивида.

При това, задължително условие е установяването на едновременното им погребване. Най-често такива находки са на млад индивид от женски пол с дете (**фиг. 6**); два индивида от женски пол; два индивида от мъжки пол; индивид от мъжки и индивид от женски пол. Понякога в единичните или двойни гробове могат да се намерят отделни кости или фрагменти от тях, попаднали в гроба при строителни и изкопни работи, при препогребване в съседни гробове и т.н. В тези случаи се говори за смесени или разбъркани гробове.

Масовите гробове са резултат от едновременното погребение на повече от два индивида в една обща гробна яма. Обикновено масовите погребения, които включват различен брой индивиди (от 3-4 до няколко десетки) (**фиг. 7**), се отнасят до загинали войни, при ритуални убийства – жертвоприношения, при епидемии и др. В масовите гробове трупополагането може да бъде извършено в порядък (регулярно), напр. както е при военните гробища. Разкриването при тях много точно съответства на тази при единичните гробове, само че тук гробната яма е обща. Възможно е телата на умрелите (или на части от тях) да бъдат нахвърляни безразборно в изкопа или гробното съоръжение, което затруднява работата изключително много. За определянето на броя на погребаните в масовия гроб (една от основните задачи на проучването) се отчита броя на костите от един вид, напр. колко са десните бедрени кости (или техни фрагменти), или колко долночелюстни кости (или части от тях) има в гроба и

т.н. Най-често това се извършва в лабораторна обстановка, след като целият костен материал от гроба е постъпил за антропологично изследване.

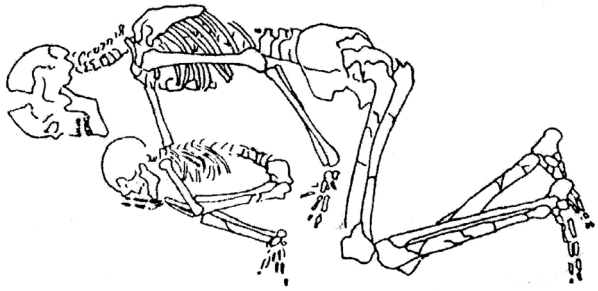

Фиг. 6. Двойно трупополагане в свито положение, на дясната страна – скелет на израснал индивид и скелет на дете. Долните крайници при израсналия са свити в тазобедрените и коленните стави, а горните – в лакътните стави, като в „прегръдка“. Детският скелет, разположен между двата горни крайника на израсналия, е в положение тип „хокер“ – силно свити към тялото долни и горни крайници, и длани, поставени пред лицето. Могилен некропол от бронзовата епоха, с. Царев брод, могила I, гроб № 4 (по Р.Попов, 1930-31 г.).

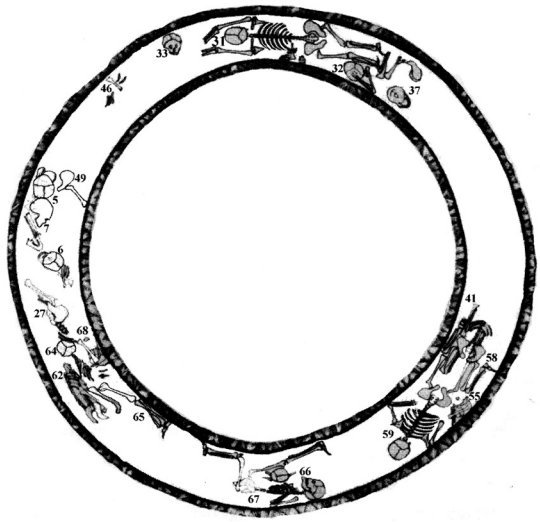

Фиг. 7. Масово безредно трупополагане в Кръговия масов гроб на некропол № 3, Девня (IX в.). Скелети, части от скелети и отделни кости в различно положение (по Д. Димитров и Г. Маринов, 1974).

ПРИНАДЛЕЖНОСТ НА КОСТИТЕ

Дали те са само човешки или и от животински произход

В част от гробовете заедно с човешките се намират и животински кости. Животинските кости могат да имат разнообразен произход – от домашни или диви животни, едри или дребни животни, от риби, птици или бозайници. Животинските кости могат да бъдат като цял скелет, част от него или единични, ма-

церирани или кремирани, цели или натрошени, запазени или с допълнителни въздействия върху тях. При наличието на човешки костни останки, когато са от пълен (или почти пълен) скелет, те могат да бъдат различени от животинските по цвят, по тегло (в сравними обеми) и най-точно – според морфологичните им особености – външен строеж (форма, големина, релеф, разположение на отделните структури, ставни повърхности) или микроструктура. С решаващо значение за определянето на животинската принадлежност на костите в тези случаи е участието и експертната оценка на ветеринарен анатом.

СЪСТОЯНИЕ НА КОСТИТЕ

Дали те са кремирани или не

В някои епохи (а и понастоящем) се прилага трупоизгаряне (кремиране) и в съответствие с определени обичаи, остатъците са били погребвани по различен начин. При кремацията органичните вещества изгарят, а костите, в различна степен, благодарение на предимно минералния (неорганичен) състав, относително запазват конфигурацията си.

Сравнението между горени и негорени кости е лесно, тъй като разликите във външния им изглед са очебийни. Кремираните кости променят: своя цвят (сивкаво-черен) в зависимост от степента на изгаряне; формата и размерите си (предимно дългите кости); повърхността си (надлъжни, напречни или мрежовидни цепнатини). Най-често кремираните кости са фрагментирани в различна степен. Тънките и плоски кости (от лицевия дял на черепа, ребра, тазови) при горенето се увреждат в значително по-голяма степен, отколкото масивните, плътни кости (бедрена, раменна, голямопищялна). Най-запазени като форма са тези участъци от костта, където осификацията е най-силна. Най-често кремираните кости са събрани и поставени в урна – керамичен съд или изградена от плочести камъни, каквато е практиката при прабългарски погребения в дохристиянския период. Рядко в гробната яма се намират костни останки заедно от трупополагане и от трупоизгаряне.

Описание на костните останки

След кат пръстта около костите се изчисти и те се разкрият, се вземат размерите на гробната яма (съоръжение) – дължина, широчина и дълбочина. След това се измерва „дължината на скелета“ (in situ) между двете най-отдалечени точки от костите на черепния покрив и от другите кости на скелета (ходилата, тазови кости) независимо от местоположението им. Описва се позицията на скелета – „изпънато“ или „свито“ положение, с подробна отделна характеристика за костите на туловището, на четирите крайника и на черепа. След това се отчита ориентацията на надлъжната ос на скелета (туловището) спрямо оста изток-запад.

Оглед на костите

Огледът на костите на място е насочен към установяване на липси на някои (или части) от тях, отклонения от установената им форма и големина, наличи-

ето на явни следи от болестни увреждания, костни рани, счупвания, деформации на черепа, черепни трепанации и др.

Разкриване, вдигане, съхранение и транспорт на костните останки

Разкриването на костите става чрез отстраняване на пръстта около тях, последователно отгоре-надолу, като се запазва положението, в което се намират. Обикновено на-високо (т.е. най-плитко) са разположени костите на черепа и хълбочната кост, но са възможни многобройни варианти за позицията на отделните кости. Ребрата най-често са счупени и гръдните им краища лежат върху прешлените; долночелюстната кост се намира отделена от черепа (не е в оклузия), в зависимост от неговото положение (на тил, на една страна).

Съвместната ми работа с българските археолози предостави възможността за оценка и анализ на положението на костите в гробната яма, въздействия и вмешателства върху тялото на покойника приживе или при погребението (при препогребението), мястото на погребалния инвентар, на жертвената храна и т.н., все въпроси с непълни отговори.

Лабораторното изследване на човешките костни останки често показва, спрямо нормата, различни отклонения от формата и размерите им. По-голяма част от тях са следи от болестни процеси – дегенеративно-дистрофични, възпалителни травми, тумори и т.н., а друга – резултат от преднамерени действия, като изкуствена деформация на черепа, реални и символични трепанации и др., понякога трудно обясними.

„БЕЗСМЪРТИЕТО“

Защо са извършвани погребения в свито положение

Установено е, че при най-старите находки от ранния рисуван неолит до края на бронзовата епоха е предпочитано свитото положение на тялото на мъртвия в гробната яма, т.нар. „хокер“. Да припомним, че погребението в „свито“ положение има задължително отклонение в положението на долните крайници спрямо надлъжната ос на тялото, с различна степен на сгъване на долните крайници, поотделно или заедно, в тазобедрената или колянната става. Трупът най-често е положен настрани – наляво или надясно. Горните крайници най-често са свити в лакътната става (понякога се ангажират и раменните стави), двете ръце заедно или поотделно. Китките се разполагат в областта на корема, на гръдния кош, на главата (под, до или върху нея). Положението на главата най-често съответства на надлъжната ос на туловището.

Основният въпрос е защо мъртвият се погребва по този начин?

Ако направим съпоставка между погребенията тип „хокер“ и положението (позата) на плода в майчината утроба, ще отчетем пълно съответствие.

От това следват две неща: първото е, че древният човек е установил и знаел положението на плода в утробата на майката (и при животните, и при човека), и второто, че това е „стартовата позиция“ за раждането, т.е. тази поза предхожда раждането. Логичният отговор на въпроса е: този начин на полагане

на тялото на мъртвия е подготовка за неговото ново раждане, т.е. за неговото прераждане.

Много по-просто е тялото да бъде поставено в т.нар. „изпънато положение“, съответстващо на правия стоеж на човека, или да бъде изтъркаляно в гробната яма (при мюсюлманите).

При прегледа на литературата, отнасяща се до кроманьонския човек, се установява, че в „Пещерата на децата“ (пещери Грималди до Монтана, Италия, находки от 1872 до 1894 г.) двойното погребение на женски и юношески скелет (т.нар. негроиди) е също тип „хокер“ (на дясна страна); в пещерата Кавильон (Италия) погребението на мъж е тип „хокер“ (на лява страна); в района на Костенки XIV, Маркина гора (разкопки 1954 г.), Русия, погребение на мъж – тип „хокер“ настрани. Излиза, че още отпреди около 40000 години човекът е вярвал в прераждането, в този (неговия) или друг, по-добър свят, теза в основата на всички религии.

Древният човек при ловуването си е установил (а защо не открил), че кръвта има червен цвят и при изтичането ѝ от тялото на раненото животно, то умира, т.е. кръвта е ключът към живота. Това се потвърждава при подобните случаи и с човека.

Находките от края на енеолита и най-често от бронзовата епоха показват, че често костите от черепа и части от костите на крайниците са оцветени червено, понякога върху тях се намират късове от утаена охра, понякога с дебелина 1-2 см. Това е железен окис, Fe2O3 – червен хематит. Това действие може да бъде обяснено с червения цвят на железния окис. Червеният цвят символизира цвета на кръвта, кръвта символизира живота. Погребенията с охра при положение на тялото тип „хокер“ показват развитие на вярването в прераждането, защото при неолита липсват находки от такива погребения (с охра) – началото им е от края на енеолита и масово са разпространени в бронзовата епоха. Така е според находките в България, а какво да кажем за „Червената лейди“ от Павиленд, Уелс – червено оцветяване на костите на скелета (липсва черепът), датирани в култура Ориняк (45000-26000 г.). Тези разкопки от 1823 г. са първите с находка на човек от т.нар. „Кроманьонски тип“. Така се утвърждава практиката, че за новия живот трябва да има „кръв“ и съответната поза, предхождаща раждането. Човекът пренася своите наблюдения върху живата природа и в своите схващания за живот и смърт, в представите си за втория живот и начина за осъществяването им. Това е логично, но дали е било така?

Археологическите проучвания на некрополи и гробове поставят въпроса: защо в следващите епохи този начин на погребение изчезва? Дали той се заменя с нещо друго? Ако е така – с какво? Засега – без отговор.

СЛЕДИ ОТ РИТУАЛНИ И ЛЕЧЕБНИ ВЪЗДЕЙСТВИЯ ВЪРХУ КОСТИТЕ

Изкуствена деформация на черепа

Защо човек се намесва върху човека?

Преднамерената промяна на формата на черепа чрез продължително прилагане на сила върху главата в ранна детска възраст се означава като изкуст-

вена деформация. В някои от некрополите у нас, датирани в различни епохи, се намират деформирани изкуствено черепи. Тяхното наличие поставя пред изследователя следните въпроси.

Как се постига изкуствената деформация на черепа? Отговорът на този въпрос е относително точен – чрез поставянето на различни по вид и конструкция превръзки или „апарати“ в периода след раждането на детето, които остават върху главата достатъчно дълго време, за да се получи желаната промяна във формата ѝ (**фиг. 8**).

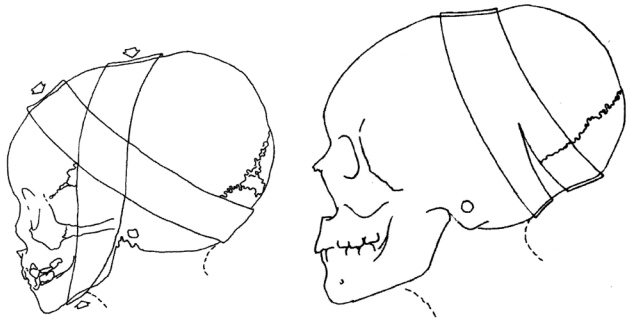

Фиг. 8. Краниограма на изкуствено деформиран детски череп с означаване на двойна лентовидна превръзка, ляв профил. Краниограма на изкуствено деформиран женски череп с означаване на единична лентовидна превръзка, ляв профил.

Превръзките могат да бъдат изработени от растителни тъкани, кожени ленти (колани), специално обработени дъсчици, подходящо съединени помежду си, вероятно са съществували и специално устроени „шапки“ и т.н. Принципът при прилагането на условно нека ги наречем „превръзките“ („апаратите“) е осигуряване сили на притискане върху все още неосифицираните и несвързани кости от мозъковия дял на черепа в периода на неговата „пластичност“,когато костите растат и междукостните свързвания не са оформени като шевове. Посоката на действие на силите (отпред-назад, отгоре-надолу, отстрани, отдолу и отзад-нагоре и напред), мястото и площта на действието им определят получаването на крайната форма на черепа. Това разнообразие на способите и посоката на действие на силите определят разнообразните форми на черепа, които се използват за класифицирането им. В антропологичната литература съществуват многобройни класификации, една от които е известната класификация на Жиров, според която изкуствената деформация на черепа може да бъде: тилна, челно-тилна, теменна и кръгова (с две форми: висока и лежаща).

Промяната на формата на черепа по изкуствен начин, но не преднамерено, може да бъде резултат от използването на дървена люлка на бебето, при което тилната и части от теменните кости се сплескват и тилът става плосък. Възможни са и случаи, когато детската глава се пристяга с превръзка към люлката, в резултат на което се постига силна черепна деформация, с фрапиращо преобладаване на широчинните размери.

Вторият въпрос е: защо, с каква цел се предизвиква изкуствената деформация на черепа? Отговорът може да бъде само приблизителен. Изкуствената

деформация на черепа, освен че се намира в изкопаем човешки материал, се прилага и от сега живеещи примитивни племена на територията на Южна Америка. Известно е, че човекът навсякъде по земята, от много древни времена, е дошъл до съзнанието, че мозъкът е седалище на дух и воля, тогава у индивида се е явила и необходимостта да насочи вниманието на околните върху главата и специално върху челото си. Това той е постигнал по различни начини: чрез поставяне на главата на разни украшения, чрез понякога много изкусно изработени сложни прически, чрез поставяне или залепване сред челото на ярки и блестящи украси – парченце стъкло, скъпоценен камък или късче слюда. Много от тези обичаи са се запазили и до днес, както у примитивни, така и у цивилизовани народи.

У някои народи се е развил друг, по-траен начин за постигане на същата цел – изкуствената деформация на главата. При всичките ѝ разновидности обаче, се цели челната част да изглежда по-висока, по-широка, по-голяма. Предполага се, че първоначално изкуствената деформация на главата е била привилегия само на вождовете и техните близки, а по-късно е започнало прилагането ѝ и върху останалите членове на племето. По този начин изкуствената деформация се превръща от белег за социална принадлежност в знак за етническа принадлежност.

Третият въпрос е: дали поставените и действащи със сила превръзки увреждат мозъка на детето и ако е така, то до каква степен достига увреждането? Трудно може да се отговори на този въпрос. Непреки данни намираме в находките от масовия гроб на некропол № 3 при град Девня, IX век. Изкуствената деформация на черепа се отчита в 75,5 % от погребаните. Между тях има деформирани челни кости на индивиди от всички възрастови групи – от 2-3-годишни деца до израснали и в зряла и в старческа възраст. Оттук можем да направим несигурния извод, че носените превръзки за деформация на главата не са увреждали мозъка до опасна за живота степен, т.е. индивидът е преживял и живял до дълбока старост.

По българските земи изкуствено деформирани черепи се намират в почти всички епохи. Най-многобройни са изкуствено деформираните черепи от средновековието, резултат от иранската (сарматска) традиция, донесена от древните българи. Изкуствено деформираните черепи от археологически разкопки в България са резултат от прилагането на лентови превръзки – една или две, с различно място на поставяне. Еднолентовите превръзки обикновено са зад венечния шев или кръгово опасват челото и тила; от двойната превръзка най-често едната лента е пред, а другата зад венечния шев, които се кръстосват в областта на слуховия отвор.

Трепанация на черепа

Според общоприетото становище медицинският термин „трепанация“ означава „хирургическа операция, при която болното място се достига след пробиване на костната стена най-често със специален инструмент и се отнася предимно за черепните кости“. Явно е, че тази манипулация има лечебен характер, поради което се означава като „лечебна“, „реална“, „хирургична“ трепана-

ция. През 1950 г. унгарският антрополог Бартуц въвежда термина „символична трепанация на черепа“. Символичната трепанация на черепа се отличава от реалната по това, че се премахва външната черепна пластинка и част от гъбестото междинно вещество (диплое), без да се засяга вътрешната пластинка на черепните кости (**фиг. 9**). „Хирургичната“ и „символичната“ трепанации се извършват върху жив човек, за разлика от манипулацията за изрязване на част от костите на черепния покрив от мъртвец, за получаването на амулет, рондела и др., които имат „предпазно“, „магическо“ действие. Тази манипулация се означава като „ритуална трепанация“.

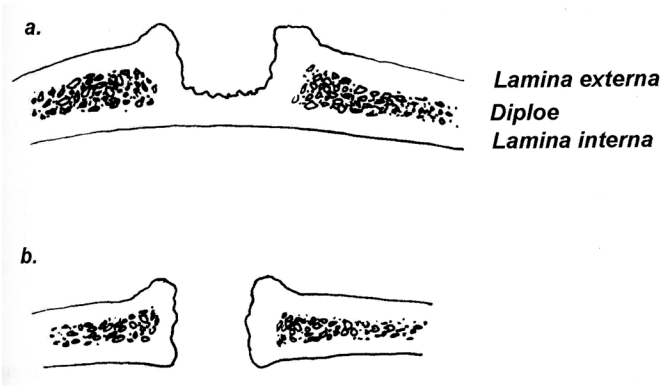

Фиг. 9. Отнемане на костно вещество при символична (а) и реална (б) трепанация на черепа.

Реалната трепанация, провеждана с лечебна цел, най-често е извършвана в областта на теменните кости, слепоочните кости и по-рядко върху челната кост (**фиг. 10**). Следите от символични трепанации се намират върху или в съседство със стреловидния шев на черепния покрив, предимно около точката на свързването му с венечния шев (областта на Брегма) (**фиг. 11**).

Фиг. 10. Череп, принадлежащ на 7-годишно дете, гроб № 92 от средновековния некропол, с. Одърци, Добричко (IX-X в.). Следи от реална (лечебна) трепанация върху лявата теменна кост. Пирамидата на лявата слепоочна кост е разрушена от възпалителен процес, който е и вероятната причина за трепанацията. Ляв страничен изглед.

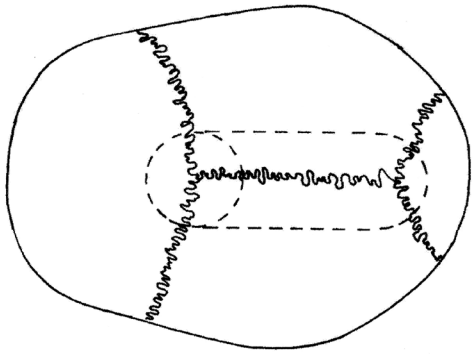

Фиг. 11. Зона около bregma и sutura sagitalis на най-често разположение на символичните трепанации на черепа (пунктир).

Символичните трепанации най-често са единични и по изключение – например в средновековния некропол до с. Одърци, един череп. Следите, които оставят символичните трепанации, най-често имат окръглено-овална форма, с диаметър от 8 до 20 мм и дълбочина от 0,5 до 2 мм. Околовръст те са оградени с уплътнени костни ръбове, а дъното на лезията е леко грапава (**фиг. 12**). Извършването на символична трепанация вероятно е ставало чрез изрязване, изстъргване или изсичане с подходящ инструмент (трепан, длето).

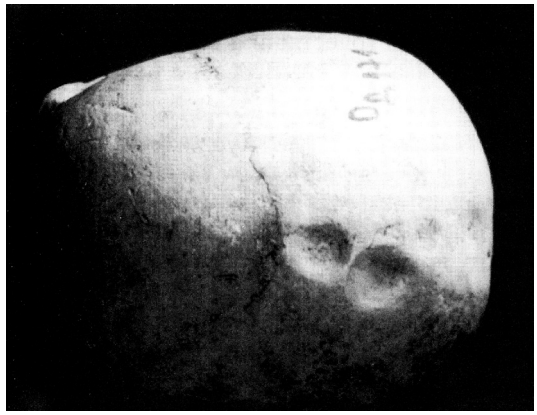

Фиг. 12. Череп, гроб № 171, средновековен некропол, с. Одърци, Добричко (IX-X в.). Жена, 45 г. Множество символични трепанации върху теменните кости. Изглед отгоре.

В България, на територията на бившия СССР и в Унгария символични трепанации на черепа са намерени в средновековни некрополи и техните носители вероятно са свързани със сарматските или дори с българските племена. Прилагането на символичната трепанация може да се свърже с конкретни лечебни въздействия върху пациента, да се приеме като профилактична манипулация спрямо редица заболявания или като действие с ритуална цел.

Наличието на преживени символични трепанации на черепа в средновековни некрополи показва, че по това време е имало достатъчно добре подготвени

хора, които са извършвали компетентно хирургическите намеси и са притежавали необходимите знания и умения.

Други въздействия върху костите и зъбите

Известни са находки, при които части от тялото, предимно ходилата и китките, са отделени от тялото – т.нар. мотилации. Костите от отделените части могат да бъдат поставени на друго (не анатомичното им) място в гробната яма, или да липсват там (погребани другаде). Мотивите за тези действия най-вероятно са обусловени от представи за живота и смъртта, освобождаване на духа от тялото и т.н.

Като израз на лечебни въздействия върху костите могат да се приемат тези костни находки, при които след счупване се осигурява наместване и обездвижване на костта – условия за заздравяването на фрактурата.

Ритуални въздействия са извършвани и върху зъбите. Най-чест обект за това са горните централни резци. Променя се формата на коронката – назъбване на режещия зъб, отчупвания на ъглите ѝ; имплантират се чужди тела (блестящи късчета от различни минерали) в средата на коронката и т.н. Вероятно основанията за тези действия са били естетически.

В праисторическия некропол до с. Дуранкулак, Добричко (неолит), се наблюдават отчупвания на туберкулите на кътниците, което най-вероятно е ставало post mortem. В същия некропол са намерени пръстени, изработени от медна лента или от медна тел, поставени приживе върху зъбите (кучешки и резци) (**фиг. 13**). Трудно е да се отговори на въпроса какво се е целяло с поставянето на медните пръстени. Вероятно е те да са задоволявали определени естетически изисквания или от тях да се е очаквал определен лечебен или профилактичен ефект. Ясно е обаче, че поставянето на медни пръстени върху зъбите не е случайно действие, а е извършвано с определена цел и въздействие.

Фиг. 13. Пръстен от медна лента, намерен върху долния десен кучешки зъб, гроб № 346, праисторически некропол, с. Дуранкулак, Добричко (VI-V хил. пр.Хр.). Жена, 25 г.

РАЗДЕЛ „ДРЕВЕН ЕЗИК И ПИСМЕНОСТ“